

УДК 821.161.2

Слапчук Василь

МОВА ЯК ДОМІНУЮЧИЙ ЧИННИК САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ПИСЬМЕННИКА (НА МАТЕРІАЛІ МЕМУАРИСТИКИ, ЕПІСТОЛЯРІЇ ТА ЩОДЕННИКОВИХ ЗАПИСІВ ГР. ТЮТЮННИКА)

У статті на матеріалі листів, спогадів, щоденникових записів і нотаток Гр. Тютюнника проаналізовано проблему національної самоідентифікації письменника в умовах соціалізму. Центральна тема дослідження – індивідуальні пошуки національного коріння на тлі знекорінення нації. Простежено своєрідність вироблення особної письменницької ідеології та протиставлення її офіційній радянській імперській доктрині. Визначено роль і місце чинника української мови у процесі становлення творчої особистості.

Ключові слова: шістдесятництво, мова, самоусвідомлення, самовизначення, самоідентифікація, література, письменник, ідеологія.

В статті на матеріалі писем, воспоминаний, дневниковых записей и заметок Гр. Тютюнника проводится изучение проблемы национальной самоидентификации писателя в условиях социализма. Центральная тема исследования – индивидуальные поиски национальных корней на фоне отсутствия укоренённости нации. Рассматриваются своеобразия выработки особой писательской идеологии и ее противопоставление официальной советской имперской доктрине. Определяется значение и место фактора украинского языка в процессе становления личности.

Ключевые слова: шестидесятники, язык, самосознание, самоопределение, самоидентификация, литература, писатель, идеология.

This article deals with the problems of national self-identification of the writer under conditions of social realism on the materials of memoirs, letters and diary notes of Hryhir Tiutiunnyk. The central subject of the investigation is an individual search of the national roots on the background of the uprootedness of the nation. The singularities of the elaboration of an individual writer's ideology are taken under detailed scrutiny and in the contrast to the official soviet imperial doctrine. The main attention in the article is drawn to the role of the Ukrainian language in the process of formation of a creative personality.

Key words: poets of sixties, language, self-realization, self-determination, self-identification, literature, writer, ideology.

Дослідження феномена шістдесятництва, очевидно, досі ще не має того обшару, на який заслуговує, проте уже зараз існує чималий об'єм дослідницької літератури, присвяченої окремим його представникам. Рано чи пізно, цей розрізнений масив розвідок складеться в цілісну картину, дозволивши більш системно підсумувати особливості та масштаб явища. Зрозуміло, що критична рецепція ще не скоро вичерпає себе, якщо це взагалі можливо, однак нинішній період літературного *тривання* шістдесятництва особливий тим, що поле дослідницької діяльності розширюється шляхом публікацій щоденників, листів, мемуарів тощо. Шістдесятництво, стаючи предметом історії літератури, парадоксальним чином не віддаляється від нас, а навпаки – стає ближчим, виразнішим, рельєфнішим. У читачів та літературознавців з'явилася змога перевірити адекватність і умотивованість власних інтерпретацій художніх творів і долі їхніх творців, що виглядали спробою кінцевих оцінок, і піддати ревізії, зіставивши із зразками авторських одкровенень, що відсилають нас до витоків, до першопоштовхів, до першоїдей.

Мета статті полягає в тому, щоби на матеріалі спогадів, листів, щоденникових записів та нотатників Григора Тютюнника виявити визначальні чинники впливу на процес формування індивідуальної письменницької ідеології у рамках проблеми національної самоідентифікації письменника в умовах соціалізму. Раніше ця проблема в літературознавстві не розглядалася, подібне дослідження робиться вперше.

Зазвичай, коли заходить мова про шістдесятників, першими на думку спадають імена поетів – І. Драча, М. Вінграновського, В. Симоненка, Л. Костенко... Можемо назвати з десятків імен, і всі вони будуть «зірками» першого ряду. Прозаїки перебували дещо в тіні, і список складався трохи скромніший. На слуху були імена Є. Гуцала, В. Дрозда, згодом (після десятилітньої відсутності) В. Шевчука; ім'я Гр. Тютюнника у повну силу зазвучало тільки після його трагічної смерті.

Озираючись із 1990-го року на перипетії, що випали на літературному та життєвому шляху свого покоління, Б. Олійник зокрема розмірковував над долею Гр. Тютюнника: «Григорій Михайлович Тютюнник належить до тепер уже середнього покоління сучасної української прози, позначеної іменами Романа Іванчука, Євгена Гуцала, Володимира Дрозда, Валерія Шевчука, Григорія Колісника, котрі заявили про себе на повен голос десь у 50-60-х роках. У них по багатьох лініях схожі долі, напрямки пошуків і тематичні площини, навіть джерела впливу на першопочатках були однакові. <...> Я маю на оці, звичайно, період учнівства» [7, с. 482]. Розглядаючи життєтворчість Гр. Тютюнника на тлі генерації,

автор наголошував на рисах спільних і об'єднувчих, однак об'єктивно відзначав, що той з-поміж своїх ровесників зазнав, мабуть, найменшого впливу загальноновизнаних авторитетів, оскільки прийшов у літературу вже сформованою особистістю, на відміну від більшості своїх ровесників. Тільки навряд чи можна стверджувати, що це давало йому перевагу. «Чесний до прямоти, принциповий до жорстокості, від чого сам не раз потерпав, – засвідчував Б. Олійник. – Але то вже – Григорів характер, вироблений, відредагований і затверджений життям» [7, с. 481]. Очевидно, що й самим Григором Тютюнником. Адже він виявляв не просто *важкий характер*, а свідому позицію. Тому застереження Р. Корогодського, висловлене стосовно всього покоління, чи не найбільше стосується саме Гр. Тютюнника: «Коли ми говоримо про шістдесятників, крім природного суб'єктивізму оцінок (від легенд, мітів, відвертих автокомпліментів – до жорсткої критики, елементарної заздрости, мистецько-інтелектуальної провокації), було б незле, аби молоді дослідники зійшли із захмарних висот теорій на ґрунт конкретних задокументованих драм, трагедій» [6, с. 34]. Справді, напевно, нема жодного шістдесятника, чия доля не позначилася б слідами драми чи трагедії, бо кожному із них тою чи іншою мірою довелося зіткнутися із репресивною державною машиною, яка посягала і на життя, і на честь, і на талант... Усі ці індивідуальні драми й трагедії поставали із тотальної несвободи, котра гіпертрофувала, а водночас і спримітизовувала проблему вибору в її філософському розумінні до справи елементарного виживання, зводячись до рівня протистояння або співпраці особи із системою.

На думку М. Жулинського, прозаїки-шістдесятники демонстративно відсторонювалися від ідеологічного уярмленого соціалістичного реалізму, вдаючись до індивідуально нюансованого реалізму: «Ім прагло уявити людину не стільки в соціально орієнтований світ суспільного життя, скільки відкрити її індивідуальну природу та сенс життя, вивести на космологічний рівень самоусвідомлення як первинної творчої реальності та вищої цінності буття. Тому для Євгена Гуцала, як і для Валерія Шевчука, Володимира Дрозда, Григора Тютюнника, Юрія Щербака, Романа Андріяшика та ряду інших прозаїків, була важливішою не сама ідея, не стільки вчинки героя, як переживання цих вчинків, свого досвіду пізнання світу, своєї власної суб'єктивності. Без цього не відбувається самовизначення, тобто не відбувається найголовніше – віднайдення свого «Я», його оприлюднення через переживання моральних категорій добра і зла і осягнення вищих моральних цінностей» [4, с. 516].

Зрозуміло, що відсторонення від панівного соціалістичного реалізму могло бути лише світоглядним, оскільки письменники доводилося реалізовуватися у рамках цієї квазідоктрини; альтернативи єдиному офіційному творчому методу в СРСР не існувало. Будь-які кардинальні зміни були приречені на поразку. Не порушуючи формальних ознак соцреалізму, письменники шляхом зміщення акцентів та залучення нових відтінків, а, головне, у спосіб привнесення у казенне й змертвіле елементів особистісного й одухотвореного, досягали принципових ідеологічних трансформацій. Вихід за межу соцреалізму уможлилювався лише на екзистенційному рівні. Спільними для прозаїків-шістдесятників були тільки умови реалізації, тоді як досвід подолання еволюційних духовних шаблів, окреслених М. Жулинським, як *самоусвідомлення – самовизначення – віднайдення власного «Я»* – суттєво різнився.

Шестирічним хлопчиком доля закинула Григора Тютюнника на російськомовний Донбас, що не могло не позначитися на його формуванні: «До 1962 року я розмовляв, писав листи (іноді оповідання) виключно російською мовою», – свідчить письменник [11, с. 836]. Коли настав час іти до школи, малого Григора віддали в український клас, до якого записалися лише семеро учнів, через що він був невдовзі розформований. Пізніше, у період 1942-1949 рр., коли Гр. Тютюнник повернувся до села, то перейшов на українську, але це не було поверненням до рідної мови. Тож, поступаючи до університету на філологічний факультет, майбутній письменник обере «російське відділення – те, до чого я звик, до чого мене готувала школа, армія, напівросійське донбаське оточення» [11, с. 839].

Імовірно, до певного часу *російськомовність* Григора Тютюнника була питанням принципу. Хлопчик, у якого батька забрали до в'язниці, а мати вийшла заміж за іншого, віддавши малого на виховання у чужі руки, у чужий світ, міг почуватися зрадженим і покинутим, перенісши образу на весь *український світ*, з якого був родом, але який відцурався його. Навряд чи Гр. Тютюнником керувало почуття національної меншовартості, яке різними способами провокувалося системою у пересічних громадян, нав'язуючи їм думку про те, що українська мова – мова селяків, людей неосвічених і недалеких. Проявлялися ці комплекси меншовартості нібито на побутовому рівні, проте врешті-решт у сукупності позначалися на бутті нації. Характерну побутову картинку зафіксував у щоденнику (від 25. VII. 71) письменник-шістдесятник С. Тельнюк:

«Одлупив учора свою бідну Лесю, а тепер її шкода-шкода. А лупити треба. Вона надто переймає те, що кажуть на вулиці, і соромиться української мови.

Це ж жах!

Колосальний матеріал для шовіністів: «Украинский буржуазный националист избивает своего ребенка за то, что он обратился к нему по-русски».

Бідна моя Леська. Зараз жалкую тяжко. А проте за отаке зневажання мови треба лупити нещадно. Бач яке! Воно соромиться розмовляти на людях з батьком українською мовою!

Тепер я розумію, чому Леся психує, коли Неля (дружина, – В. С.) з нею розмовляє при сусідських дітях. Соромиться української мови!

Жахлива епоха... Страшний час...

Всі оці Жовтневі революції робилися не в ім'я розквіту інших націй – всі вони – в ім'я нації російської, яка вже аж задихається од почуття власного месіанізму!» [9, с. 283].

Проблема відречення від рідної мови не пояснювалася самою лише дитячою незрілістю, за цим прозирали моральна й національна незрілість людей дорослих, які під впливом радянської ідеології поступалися національним заради інтернаціонального. Хтось, вважаючи цей процес природним і прогресивним, ставав його прихильником; хтось вимушено корився силі репресивної влади, яка безцеремонно прагнула займатися облаштуванням як суспільного, так і особистого кожного індивіда; хтось тверезо вирішував, якщо русифікація все одно неминуча, то з неї потрібно мати хоча б якусь користь. Радянська влада була владою більшовиків, за цієї влади опинятися в меншості було не вигідно в усіх розуміннях, а часом навіть небезпечно для життя. І виглядало так, наче національно свідомі українці перебувають у меншості, прикладом може послужити той український клас, до якого віддали маленького Григора, і який ліквідували «за малим контингентом».

Це тенденційне імперське явище, за яким стояла продумана і послідовна політика, мало багато аспектів. Зазвичай прийнято вважати, що російська література, начебто вона перебувала в опозиції до комуністичного режиму, благотворно впливала на культурний розвій колонізованих націй. Наприклад, шістдесятниця І. Жиленко, покликаючись на іншого шістдесятника, цілком широко заявляла: «Лесь Танюк у своїх спогадах влучно зазначив, що завдяки російській культурі ми не зросли дебілами. Російська поезія, російські переклади зарубіжної класики, філософії, модерної літератури, літературні й філософські журнали змушували мислити й осмислювати, виховували смак і спонукали до творчості» [3, с. 126]. Такого роду твердження геть-чисто ігнорують той факт, що, долучаючи українців до світових культурних напрацювань через російську мову, система одночасно з цим робила все, щоби українці не мали змоги отримувати ці знання за посередництвом рідної мови. Американська дослідниця Е. Томпсон відзначала: «Росія після завоювання певної території включала її до своєї держави або призначала органи влади, які обслуговували російські інтереси. Російська література брала участь у цьому процесі, впроваджуючи на завойованих територіях наратив російської присутності і витісняючи з цих територій їхню власну історію та письменство, що мали для них важливе значення» [10, с. 19].

Ось як В. Шевчук у своїх мемуарах висвітлює русофільські настрої у середовищі українських письменників-шістдесятників: «Ми були цілковито західниками (мова йде про житомирську трійку – В. Шевчук, А. Шевчук, Є. Концевич – В. С.), тобто орієнтувалися на світову літературу по-своєму протиставляючи своєрідному московільству, яке тоді панувало. Принаймні інші представники шістдесятницької прози часом відверто проголошували орієнтацію на російську літературу. В. Дрозд, пригадую, якось мені сказав:

– Коли б я добре знав російську, то швидше став би російським, а не українським письменником.

Фраза мене шокувала: переді мною така альтернатива ніколи не стояла. У цьому ж фарватері йшли Григорій Тютюнник та його послідовник М. Кравчук, хоча основа їхньої творчості була все-таки заглиблена в український гумус» [14, с. 200–201].

Було б помилкою вважати тотожними позиції В. Дрозда і Гр. Тютюнника, вони рухалися не попутними, а супротивними курсами. Гр. Тютюнник, дебютувавши російськомовним оповіданням і перебуваючи в російськомовному середовищі, на повернення до української мови, тільки-но з'ясував і визнав це перед самим собою, що рідна його мова – українська, а не російська. Це рішення Гр. Тютюнник було радше інтуїтивним (голос серця), воно диктувалося якимись прихованими внутрішніми спонуками і лише згодом укріпилося більш чіткими раціональними мотиваціями. Щодо В. Дрозда, то він, уже маючи статус українського письменника, виявляв готовність поміняти його на вище і престижніше становище російського письменника, вбачаючи у цій зміні якісь конкретні й привабливі перспективи. Очевидно, що він не розглядав це питання у моральній площині, ніби йшлося тільки про зміну місця роботи або зміну інструменту, і спиняла його суто технічна деталь – недостатнє володіння цим *робочим інструментом*. Позиція В. Дрозда не була аж такою безпрецедентною. Наприклад, білоруський письменник В. Биков писав свої твори білоруською мовою і самостійно перекладав їх на російську, можливо, саме це й допомогло йому стати найвідомішим білоруським автором за кордонами Білорусі. С. Тельнюк залишив у щоденнику (від 23.X.71) такий запис про киргизького письменника Чингіза Айтматова, котрий пішов стопами В. Бикова, «удосконаливши» процес перекладу на стільки, що став писати одразу російською:

«...Потім ми ходили трохи Києвом. Чингіз реагував на все, як пацан. Трохи було й пози. Все ж – 43 роки, а відомий на весь світ!

Але особливо гарно реагував на антиросійські наші натяки. Ловив їх з ходу і підтримував.

Дивно тільки навіщо він пише по-російськи?

Гончар його любить. Невже він не переконає його?» [11, с. 288].

Григора Тютюнника переконував старший брат, Григорій Тютюнник, автор роману «Вир». Він наполегливо навертав його до українства, але молодший Тютюнник у своїй російськомовності виявився стійкішим, послідовнішим і непоступливішим, ніж сам апологет українства. Г. Тютюнник у листуванні з молодшим братом врешті перейшов на російську мову, хоча перші свої послання писав українською. Старший поступився молодшому. Гр. Тютюнник, здається, взагалі не визнавав компромісів. У спогадах він згадував слова старшого Тютюнника: «От ти пишеш по-російськи... Ну що ж, як воно вже так склалося, пиши. Тільки знай, братику, мова – душа народу. Як же ти писатимеш про українців не їхньою мовою, як виразиш їхню душу не через їхню мову, сиріч душу? Ти обов'язково зайдеш у цей тупик і

потупляєш назад, шкодуючи, що змарнував стільки часу» [13, с. 826–827]. Однак на ту пору Григорій Тютюнник ще не дозрів до усвідомлення власного українства. Напевно, все ще давався взнаки відголос дитячої образи за своє вимушене сирітство. В одному з листів він дорікав братові за те, що той так пізно, коли він уже цього не потребував, узяв його під опіку. Стримуючим фактором могло бути бажання продемонструвати старшому братові свою самостійність та самодостатність. У споминах про автора роману «Вир» Гр. Тютюнник відверто виповідав, як непросто налагоджувалися стосунки між братами. І все ж, саме старший брат зіграв вирішальну роль у процесі національного *самоусвідомлення* та *самовизначення* Григора Тютюнника.

У «Автобіографії», що датована 1966 роком, Гр. Тютюнник писав: «По тому, як умер Григорій, я знову взявся за писанину, але вже українською мовою. Цей злам вам повинен бути зрозумілий... – (Гр. Тютюнник вказує на подію, що послугувала початком нового відліку, і водночас дає знати, як про щось саме собою зрозуміле, що ця подія є причиною зміни). – Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на radoшах – так багато відкрив мені цей блискучий твір. Негайно переклав свої «Сумерки» на рідну мову і тепер уже не розлучаюся з нею, слава Богу, і не розлучуся до самої смерті» [11, с. 839]. Не буде перебільшенням твердження, що Григорій Тютюнник пережив світоглядний переворот, котрий хоча й виявився найвиразніше у літературній площині (письменницька діяльність брата, власне тяжіння до письменства були основним спонукальним фактором до перегляду поглядів), насправді ж найперше стосувався буття особистості, її самоідентифікації та самовираження, і тільки потім доторкався питань творчості. У наведених вище рядках Григорій Тютюнник висловився про свій вибір як остаточно завершений факт, однак процес *вживлення* у нові реалії не був справою одного дня. Трьома роками раніше у листі до П. Т. Гаврилова (від 15–16 травня 1963 р.) письменник повідомляв: «Тепер залишається зломити в собі русака. Це для мене, пане добродію, ціла революція. Адже на протязі п'ятнадцяти років я по зернині збирав російську мову, триєрував те зерно, сушив і вже почав був сіяти – хай невміло, пригоршнею і проти вітру, але почав. Сіяти почав на камінь, як апостол Павло, бо російський побут, російський характер знав далеко гірше, ніж рідний, український. Йшов навмання. Їздив, дививсь. Але що таке – побачити і що – пережити? Що таке раз пройтись стежиною і що – роздавити на ній кожну грудочку ще дитячою босою п'ятою! Не хочу, не можу цідити життя через соломину, хочу пити його ківшем!» [12, с. 95]. Завершальне речення вказує на те, що письменник ототожнював літературу і життя, а також виявляв неготовність до половинчастості. Оцей життєвий максималізм проявлявся не тільки на рівні моральних приписів, яких Гр. Тютюнник твердо дотримувався, справа була не в твердості позиції, а в її природності – максималізм належав до складових характеру. Внутрішня інтуїтивна зорієнтованість на істину не дозволяла письменникові кривити душею. Не випадково О. Гончар назвав Григора Тютюнника живописцем правди: «Живописець правди – в такий спосіб можна визначити і творчі принципи письменника, і весь лад його душі, а відтак і його стиль, позначений справді яскравою індивідуальністю» [1, с. 8]. Щодо цього визначення І. Дзюба зробив суттєве зауваження, наголосивши, що «правда – категорія не лише соціальна і етична, а й естетична» [2, с. 683]. Це надзвичайно істотне уточнення, без якого неможливо адекватно інтерпретувати твори Гр. Тютюнника. Письменник, для якого життя і література рівнялися за змістом і значенням, так само тісно зводив етику з естетикою, на що вказує М. Слабошпицький: «У мемуарній книжці «Коріння» Григорій сповідається про свій шлях до української літератури. Це дуже важлива книга не тільки для розуміння творчого становлення молодшого Тютюнника, а й для особливостей формування його етичних та естетичних засад, котрі в Тютюнника поєдналися так нерозривно, що важко встановити, де в нього закінчується одне і починається друге» [8, с. 434].

У певному сенсі Гр. Тютюнник справді живописав, але не *правду*, а *правдою*, обравши її засобом художнього вираження, звівши етику із естетикою воедино в одне поняття – любов, яка й була наріжним каменем його творчості: «Скільки у нас на Україні тих кладок, дикуватих стежок, осокорів, скільки маленьких річечок, що ніби й не тече в них вода, а спить...<...> А скільки у нас на Україні Оксенів, Орись, Тимків, Гречаних, Дорошів... І все те, і всі вони бачені, знані. Але не всі відкриті, не всі виростають у честь, поезію і славу народу. Бо щоб вирости їм у поему краси, поему щастя і горя, радості і смутку, треба, щоб почалися вони з серця доброго, люблячого, самовідданого... Мало – бачити. Мало – розуміти. Треба любити. – і завершальний абзац: – Немає загадки таланту. Є вічна загадка Любові» [13, с. 834]. Ці останні два речення стали сентенцією, яку найчастіше цитують, вважаючи, що вона не тільки виказує засади письма Гр. Тютюнника, а й розкриває загальні принципи творчості. Очевидно, у розумінні письменника, талант – лише свідчення приналежності до творчого цеху, а любов – категорія універсальна. (Тут вбачаємо відсилання до апостола Павла, котрий ставив любов вище від віри та надії, вважаючи, що без любові людина – ніщо (1 Кор. 13, 1–13)). Любов уміщає в собі талант, а талант має цінність тільки коли він одухотворений і облагороджений любов'ю. І все ж, ця «формула Тютюнника» надто афористична, надто на видноті, аби розцінювати її як ключ до потаємних механізмів творчості. Вона, попри часту експлуатацію критики, так і займала б почесне місце у ряду *риторичних красивостей*, якби не знаходила підтвержень, котрі засвідчують її обумовленість.

П. Засенко, розглядаючи рушійні сили творчості Гр. Тютюнника, поряд із любов'ю поставив біль: «Пером письменника рухає дивовижне почуття любові й болю за простих людей, із душі яких найжорстокіші ідеологічні вітри не вивіяли доброти, совісті, милосердя – вони живуть в обнімку з природою, трудяться, веселяться, співають вічних українських пісень, а відтак і самі лишають вічний слід на своїй землі» [5, с. 10]. Була б майже ідилічна картина, якби почуття любові не перебувало в парі з почуттям

болу. Проте сусідство це не випадкове і зумовлене аж ніяк не волею П. Засенка, він лише зірко наглянув і констатував ще одну характерну особливість, пов'язану із спонукальними мотивами творчості Гр. Тютюнника. Який у листі до Н. Дангулової (від 27 листопада 1973 р.) дав нам аргументи на користь твердження, що біль є важливим (одним із головних) чинником у його поезії: «Взагалі автобіографічні можуть бути тільки мемуари і нічого більшого з особистого життя, за моїм переконанням, вийти не може. Ні, не свої жалі дитинства, не свій голод, не свого без вини винного батька хотів я згадати, а жалі всього мого покоління і багатьох без вини винуватих батьків. Випадок із особистого життя не ДОБОЛЮЄ (даруйте за сей поганий неологізм) до художнього твору» [12, с. 140]. Отже, біль як міра. Саме вмістом болу письменник виміряє довершеність твору. Бодем не особистим, а колективним бодем покоління, народу. Тичинівське «за всіх скажу, за всіх переболію», що є алюзією на Ісуса Христа, котрий за Євангелієм прийшов, щоб взяти на себе людські хвороби та болі, стає для Гр. Тютюнника планом до дії.

Гр. Тютюнник не належав до *невиправних* романтиків, яких плодила й експлуатувала радянська доба, йому був чужий фальшивий пафос, котрим так часто зловживали творці соцреалізму. І любов, і біль, якими керувався письменник у своїй творчості, були правдивими. Правда ж, зазвичай, безжальна у своїй відвертості, незручна і обтяжлива. Особливо ж вона незручна для людей пересічних. Максимально нещадний до себе, Гр. Тютюнник так само був вимогливим до інших. «Лірика, кажучи дуже строго, по суті, тішить обивателя. А він вельми сприйнятливий до лірики, навіть чутливий і тому теж вважає себе повноцінною людиною. – (Не приймаючи ліричного новаторства, Гр. Тютюнник віддає перевагу соціальної правдивості). – В цьому я вбачаю недозволену розкіш для подібного роду людей, недозволену і незаслужену. Їх треба крутити за вуха, мучити правдою, хоча вони і бояться її зрозуміти і взяти в душу» [12, с. 139]. Живучи у світі моральних підмін та ідеологічного пристосуванства, він і сам мучився правдою, тільки, на відміну від тих, хто боявся впустити її в душу, він ту правду шукав, жив нею.

Для багатьох письменників творчість зводилася до потреби *виговоритися, виповісти* себе. Рефлексії Гр. Тютюнника дещо іншого роду: за його правдою повинна була стояти чужа правда, за його особистим бодем – чужий біль; правда і біль *звичайної* людини. Щоб письменник здатний був творити, він мусив перебувати у сталому зв'язку з іншими людьми, аби їхні переживання проектувалися на його власні. Вернувшись до витоків, відродившись у своєму українстві, Гр. Тютюнник був щасливий тим, що цей зв'язок існує, але, водночас, потерпав через ті руйнівні процеси, яким піддавалася нація. І. Дзюба слушно спостеріг: «Одна з драматичніших Тютюнникових тем – знекорінення української людності. Воно відбувається і внаслідок історичного безпам'ятства, але головним чином усе-таки – не через метафоричну, а через буквальну втрату рідного ґрунту, масового перекинення в зовсім інакшу соціально-культурну і мовну стихію – за відсутності твердого самонастановлення» [2, с. 688]. Розуміючи масштабність цієї всезагальної драми, письменник переживав її як особисту. Він вже проходив цей шлях відчуження і збайдужіння, шлях генетичного відречення, але, очевидно, що для нього це була хресна дорога, яка нітрохи не асоціювалася із «культурним ростом» та плебейським розумінням способу «вибитися в люди». Його вражав розмах цього апокаліптичного для нації явища, і та легкість, з якою люди приймають згубні для їхньої ідентичності правила поведінки. У листі (від 15-16 травня 1963 р.), адресованому П. Гаврилову, Гр. Тютюнник ділився тривогами і болями щодо стану свідомості великої маси українців і незavidного становища української мови: «Треба знати мову не лише побутову, шилівську, а й літературну, – ту мову, яку хочуть стерти, як з столу крихти після обіду. І хто хоче! Нація, сама нація... Чи помічали Ви, що українець, коли він виїде за межі свого села, скажімо в Донбас або Харків, обов'язково починає ламатись і русить: «А зачём це ти, мамо, коноплю тіпаєш, кода у нас в Попасной полотна уже ніхто не берёт?», – каже він, гадаючи, що оте «кода» зробить його людиною вельми розумною і культурною. А мати слухає та радіє: син приїхав у шляпі та ще й «по-руському» ріже, як по писаному» [12, с. 95]. Письменника гнітив цей незабагнений «порядок», за яким українство було закріплене на за людиною, а за місцем. Покидаючи місце свого народження, українець наче виростав із нього, замість того, щоб брати своє українство з собою і прищеплювати до іншого місця, він залишав його, як щось, що застаріло й віджило свій вік. Українець «ламається» в усіх сенсах: він і мову калічить (російське «ламать язык»), і ламається морально, а отже, втрачає цілісність і дрібніє. І тим більш дрібніє, оскільки вважає, що росте й розвивається. А головне, усе це відбувається без будь-якого внутрішнього чи зовнішнього конфлікту – і йому честь, і мамі радість.

Ці метаморфози, що відбувалися з українською нацією, усе це суспільне лихо Гр. Тютюнник переживав як особисту трагедію: «Город – носій культури – русифікований, Донбас – давно, ще за Петра І, село юродствує в русизмах, захід говорить на мові, провінціалізованій до говірки... Можна, звичайно, про це не думати, писати – і точка. У всякому разі мова нас переживе. А все ж тяжко, бо не пухом отее на серце лягає, а каменем. Оце Вам і творчі справи» [12, с. 95–96]. Бачимо, що власна його творчість перебуває у тісному зв'язку-залежності від стану української мови та від рівня національної свідомості її мовців, нагадуючи нам про головні рушії творчості Гр. Тютюнника – любов і біль.

Становлення Гр. Тютюнника як письменника відбувалося одночасно із процесом його національного становлення, в обох випадках вирішальну роль відіграла українська мова. Через мову, насамперед, через народну, шилівську, Гр. Тютюнник прийшов (вернувся) до тих людей, яких знав із дитинства, і знав не розумом, а серцем – отже, любив. Саме це знання дозволило йому сформулювати згодом свою знамениту сентенцію, що *нема загадки таланту, а є вічна загадка любові*. За Тютюнником, талант – підпорядкований любові, любов – універсальна форма людської реалізації. А все, що найбільше любив

Гр. Тютюнник, було українським. Тож, коли постало питання національної та письменницької самоідентифікації, цілком природно, що він визнав себе українцем, а, отже, і українським письменником. Віднайшовши власне «Я» у колективному «Я» української нації, Гр. Тютюнник, який не відділяв літературу від життя, розкрився як письменник, щедро наділений талантом і любов'ю.

Література:

1. Гончар О. Живописець правди / О. Гончар // Тютюнник Г. М. Твори. Книга І: Оповідання / Г. М. Тютюнник ; [упоряд. А. Шевченко ; передм. О. Гончара]. – К. : Молодь, 1984. – С. 5–10.
2. Дзюба І. Слово про незабутнього / Дзюба І. М. З криниці літ : у 3 т. / І. М. Дзюба. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1 : Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусідів і духовну рідню. – С. 683–692.
3. Жиленко І. Homo feriens: Спогади / Ірина Жиленко ; передм. Михайлини Коцюбинської. – К. : Смолоскип, 2011. – 816 с.
4. Жулинський М. Відкривався птахам, людям і рослинам... Десять років без Євгена Гуцала / Жулинський М. Г. Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри / Микола Жулинський. – К. : Наук. думка, 2010. – С. 512–518.
5. Засенко П. Світло непокороєної душі // Тютюнник Г. Холодна м'ята : оповідання, повісті, твори для дітей / Г. Тютюнник ; упоряд. і передм. П. П. Засенка. – К. : Укр. письменник, 2009. – С. 3–37.
6. Корогодський Р. Від автора / Корогодський Р. Брама світла: Шістдесятники / Р. Корогодський ; упоряд. М. Коцюбинська, Н. Кочур, О. Сінченко. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2009. – С. 29–42.
7. Олійник Б. І. Про Григора Тютюнника / Олійник Б. І. Вибрані твори : у 2 т. / [редкол.: Павличко Д. В. (голова), Зяблюк М. П. (заст. голови) та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2006; Т. 2: Переклади. Публіцистика / [укладачі Слободяник А. Я., Зяблюк М. П., Луків М. В., Янко Д. Г. ; худ. оформлення серії Стратілата М. І.]. – С. 481–483. – (Бібліотека Літературної Енциклопедії: вершини письменства)
8. Слабошпицький М. Так починався Григій Тютюнник. Кілька уваг при цій нагоді // Тютюнник Г. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Григій Тютюнник ; передм., упорядкув. О. Неживого. – К. : Ярославів Вал, 2011. – С. 433–436.
9. Тельнюк С. Із щоденникових записів / С. Тельнюк // Рукопис : укр. альм. спогадів, щоденників, листів, док., світлин : у 2 т. / [за заг. ред. акад. І. М. Дзюби]. – К. : Криниця, 2011. – С. 278–315.
10. Томпсон Ева М. Трубадури імперії: Російська культура і колоніалізм / Ева Томпсон ; пер. з англ. М. Корчинської. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 368 с.
11. Тютюнник Г. Автобіографія / Тютюнник Г. Холодна м'ята : оповідання, повісті, твори для дітей / Г. Тютюнник ; упоряд. і передм. П. П. Засенка. – К. : Укр. письменник, 2009. – С. 835–840.
12. Тютюнник Г. Бути письменником: щоденники, записники, листи / Григій Тютюнник ; передм., упорядкув. О. Неживого. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 440 с.
13. Тютюнник Г. Коріння: Спогади про автора роману «Вир» Григорія Михайловича Тютюнника / Тютюнник Г. Холодна м'ята : оповідання, повісті, твори для дітей / Г. Тютюнник ; упоряд. і передм. П. П. Засенка. – К. : Укр. письменник, 2009. – С. 779–834.
14. Шевчук В. На березі часу. Мій Київ. Входи́ни : повість-есе / В. Шевчук. – К. : Темпора, 2002. – 272 с.